

BALATONI MONIKA

Balatoni.Monika@uni-nke.hu
oktató (NKE), kutató tanár (MCC Média Iskola)

PAP MELINDA PATRÍCIA

pmelindapatricia@gmail.com
hallgató (NKE)

Az európai identitás ágensei és értékkészlete napjainkban

The agents and values of European identity nowadays

ABSTRACT

Europe is a tapestry of cultures, religious and political ideologies, where more than 746 billion people talk on nearly 200 languages: the home of open-mindedness and diversity. The establishment of the European Union made possible to form a shared European Identity which aims to strengthen the identification between the European citizens. Therefore, this paper analyses the political and social psychological aspects of the European Cultural Identity and on which values is this identification based. The research will be presented as a qualitative analysis of the Eurobarometer surveys carried out twice a year by the European Commission, for which the most relevant literature from the perspective of the thesis has been selected in the light of social changes.

KEYWORDS

European Identity, European Cultures, Enculturation

DOI 10.14232/belv.2024.4.4
<https://doi.org/10.14232/belv.2024.4.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Balatoni Monika – Papp Melinda Patrícia (2024): Az európai identitás ágensei és értékkészlete napjainkban. *Belvedere Meridionale* vol. 36. no. 4. pp 53–68.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

Az európai identitás sokszínű, értékeken és ideákon alapuló összetett fogalom, mely több dimenzióban fejeződik ki és számos tényezőből tevődik össze: azokat az értékeket, kultúrát, történelmi örökséget és közös jellemzőket foglalja magában, amik az európai kontinens országait és lakóit összekötik. Az európai identitás a kontinentális európai „szuperállam” és a nemzeti identitások sokszínűségén alapszik, mindkét elem objektív és szubjektív mivoltát kombinálva (Oltra, 2021). Az „európaiság ténye” több kutató szerint sem azonosítható pontosan, miáltal „Európa mint olyan entitás, mely egy sajátos hovatartozással rendelkező területi identitást hoz létre, még messze van attól, hogy valósággá váljon” (Oltra, 2021).

Az európai kulturális értékek változatosak és dinamikusak, a globalizációval folyamatosan formálódnak, ezáltal az európai identitás mindig alakul. Mindennek fényében a múlt-jelen-jövő hármast egyben kell vizsgálni, az „európaiság” közösségformáló identitását nem lehet egy időszakra lekorlátozni (Koller, 2003), valamint nem lehet csak egy tudományág felől megközelíteni. Az európai identitást vizsgáló kutatók számára „a szociálpszichológia háttere és irodalma jelenthet egy, míg a politikatudomány körébe sorolható nacionalizmussal, államok kialakulásával foglalkozó elméletek egy másik”, illetve az utóbbival összefüggő, „az EU támogatottságát vizsgáló tanulmányok egy harmadik kiindulópontot” (Göncz, 2013).

A politikatudomány az európai identitást a tagállamok lakosságának *az Európai Unióhoz való kapcsolata szerinti megközelítéséből* elemzi, így az intézményi transzparenciát, demokratikus deficitet, a bizalmi válságot vagy az európai állampolgárság kérdéseit vizsgálva. A diszciplína szerint az európai identitás a közös politikai kultúrán, a társadalmi egység törekvéseken keresztül fejeződik ki, a kultúrát – mint egy hierarchikus rendszerben – másodlagos identitás-teremtő eszközként szemléli. A tudományágon belül zajló vita a „politikai unió vagy nemzetek Európája” kérdés koordinátarendszerében mozog, így az identitást, mint a politikai egység legitimációjához szükséges részhalmozatot látja.

Ezzel szemben a szociálpszichológia a szocializációs-generációs szempontok mentén, a *nemzettudat* vizsgálatán keresztül közelíti meg az európai identitást, mely magában foglalja a kollektív identitás és az európai nemzeteket összekötő kollektív történelmi traumák elemzését. Az identitás kialakításában fontos szerepet kap az egyéni érték és az egyének nevelése. Az európai identitás esetében a szociális identitás különböző aspektusait – generációs, nemzeti és kulturális – kell figyelembe vennünk, az így létrejövő makrostrukturális csoportok viszonyai

(Hunyady, 2022) képezik az európai (ön)tudat részhalmozait. A diszciplína a kultúrára mint az egyén neveléséhez szükséges eszközre tekint, az enkulturáció fontosságát hangsúlyozza.

AZ EURÓPAI IDENTITÁS

Az európai identitás esetében véleményünk szerint feltételezhető annak létezése, a tanulmányban nem célunk górcső alá venni az ezt cáfoló vagy alátámasztó álláspontokat, így mindezelőtt annak mibenlétét járjuk körül: tágabb értelemben beszélhetünk politikai és kulturális identitásról, melyek sok szempontból nem fedik egymást. Napjainkban a politikai dimenzió egyre kevésbé politikai, inkább menedzsment jelleggel rendelkezik (Schöpflin, 2003), ilyen keretek között az Európáról szóló vita erősen korlátozott. A nagyobb tagállamok elitjei által irányított Európai Unió beteljesítette a gazdasági-kereskedelmi együttműködésre épülő célokat, melyeket évtizedekkel ezelőtt az alapító atyák meghatároztak. A kulturális Európát még nehezebb lehatárolni, hiszen a közös történelmi tapasztalat hasonló modernitás-felfogásokat hívott életre és ezáltal az európai „kulturák közötti érintkezés megoldható, de nem igazán könnyű” (Schöpflin, 2003). A kulturális megközelítés esetén jelentős akadály, hogy Európa határai szintén nehezen definiálhatóak. Mindezt súlyosbítja az univerzalizmus iránti igény, mely a kulturák közötti együttélés alapfeltételeit nehezíti meg. Utóbbi elvezet bennünket az EU politikai legitimitációja végett fontos szolidaritás nehézségeihez: ha nem valósul meg a kulturális normák egyhangú elfogadása egy társadalmon belül, a demokrácia is veszélybe kerül – nincs ez másként az EU esetében sem.

A POLITIKATUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTOSSÁGAI

Schöpflin György alapján „a nemzeti mivolt a kulturális reprodukció és a demokratikus politikai hatalom metszéspontján” jön létre, amennyiben „a kollektív narratívák világa és a politikai hatalom egymást erősíti” (Schöpflin, 2004). Mint ismeretes, minél szorosabb a tagállamok közötti európai együttműködés, annál észrevehetőbben jelentkeznek a nemzetit középpontba állító ellenirányú törekvések. Ennek fényében Alabán Ferenc szerint a jelen társadalmában megjelent egy olyan nemzeti identitás-válság, mely a globalizáció hatására a kisállamok, nemzetiségek saját kultúrájának és nyelvének feladásához vezethet (Alabán, 2016). A történelem során az európai nagyhatalmak folyamatosan veszélyeztették a kisállamok kulturális reprodukcióját, melyek így a kollektív emlékezet, mítosz- és szimbólumrendszer, valamint értékközösség kialakításának folyamatát egyre nagyobb erőfeszítéssel hajtották végre. „Azzal, hogy a leghamarabb indultak képesek voltak a hatalmat a politikai-kulturális alap köré koncentrálni, veszélybe sodorták a többi, kevésbé fejlett közösség kulturális normáit” (Schöpflin, 2004). Az Európai Unió transznacionális tevékenysége azonban megváltoztathatja mindezt az európai identitás kialakításával.

Az 1992-es Maastricht-i Szerződéssel mélyülő politikai integráció az Európai Közösségek-ből megteremtette az új politikai entitást (az Európai Uniót), ezzel együtt az európai (állam) polgárságot. Az Amszterdami-i Szerződés 191. cikke már az európai szintű politikai pártok létrehozását vetítette előre az európaiságtudat kialakításának fontos lépcsőfokaként. A 2000-es évek során indítványozott közös alkotmány bukásától a Lisszaboni Szerződésen át az Európai

Tanács különböző irányelveiig, az uniós párbeszédekben és dokumentumokban folyamatosan megjelenik az európai polgár kereteinek meghatározására és egységesítésére irányuló akarat.

Ugyan a struktúráteremtés jogi eszközei egyre bővülnek, az európai összetartozás-tudat dimenziói továbbra is tagoltak, ezáltal az európai identitás politikatudományi vizsgálata során a konstruktivista és az esszencialista megközelítéseket kell elhatárolnunk egymástól (Göncz, 2013), vagyis a politikai és kulturális dimenziókat. Az intézményi fejlődés során az EU a gazdasági együttműködésen túl a politikai integrációra törekszik, melynek fontos eleme a tagállamok társadalmaitól származó legitimáció (Göncz, 2013). A konstruktivisták szerint egy egységes európai identitás csakis az európai demokratikus intézményekbe vetett bizalomból és a nemzetek kulturális értékrendjéből alakulhat ki (Dér, 2005:131), melynek feltétele a közös értékek és célok megléte, hivatkozási alapja pedig a közös demokratikus alkotmányba és szolidaritásba vetett hit. Az esszencialisták, mint Smith, Európát a „kultúrák családjaként” szemlélik és a közös kulturális örökséget állítják a középpontba (Göncz, 2013), melyből hiányzik a közös nyelv, a közös kultúra, a közös történelem, mindezt azonban képes ellensúlyozni a közös tradíciók sokasága.

Mivel a politikai közösség legitimációjának egyik legfontosabb forrása, hogy tagjai azonosulni tudjanak a közösséggel, így a politikatudományt az európai identitás ezen azonosságtudat szempontjából érdekli. Az európai egységesítés komplex folyamata során létrejött egy olyan többszörös identitás, melyre a politikatudományban mint „Matrojska-identitásként” (Salazar, 1998 idézi Palánkai, 2002) vagy „identitás-hálóként” (Koller, 2003) hivatkoznak. Fontos kiemelni, hogy a premodern etnikai konfliktusok, a kulturális homogenizáció hiánya és a földrajzi határok bizonytalansága miatt (Dér, 2005:141) az „Európa-nemzet” keretfeltételei folyamatosan változnak a modern nemzetállam 21. századi struktúrájához képest, ezt nehezíti a kontinens fragmentáltsága is. A tárgyalt azonosságtudatnak három megközelítése van: földrajzi – mely állandó mozgásban van a tagsági viszonyoktól függően –, politikai és kulturális. Utóbbi kettő viszonyulhat egymáshoz elkülönülten vagy hierarchizált formában megvalósuló együttműködésben (Dér, 2005:132). A nemzetállamok kialakulását alapul vevő szakirodalom megkülönbözteti a „nyugati”, vagyis a területiség elvén alapuló nemzeti identitást (államnemzetek) és a „keleti”, vagyis az etnikai közösségen nyugvó nemzeteket (kultúrnemzetek). Ennek következtében az Európához való viszonyuk és az azonosságtudat értelmezéséhez szükséges alapfeltételezéseik merőben eltérőek lehetnek. Ugyanakkor Delanty véleménye szerint ezek a törésvonalak már nem elsősorban a nemzeti identitásokból fakadnak, mivel az értékek összeütközése nem területi, hanem inkább generációk közötti (Delanty 2014).

A jövőorientált Európa a kultúrát mint egy erősen komplikált, visszatartó tényezőt szemléli: a kulturális-nemzeti identitás erősen múlthoz kötődő mivolta miatt historizáló és tradicionalista (Dér, 2005:129), ezzel szemben az Európai Unió a technológiai és gazdasági fejlődés révén a politikai paradigma dinamikusságát részesíti előnyben. Tehát a fentebb vázolt identitáskép az állampolgári értékeken alapuló alkotmányos patriotizmus mentén köthető Európához: intézményi legitimáció, politikai kultúra, alkotmányos berendezkedés, nemzeti-kulturális tudat. Ahogyan Dér is hangsúlyozza, a „politikai közösség = politikai identitás” megközelítést a szakirodalom széleskörű érvrendszerrel támasztja alá (Dér, 2005:128), az európai kulturális identitást ugyanakkor sokan a kontinens töredezettsége miatt megvalósíthatatlannak tekintik. Bayer József az európai identitás mibenlétét taglalva leszögezi, hogy az intézményesített együttműködésre

épülő Európában valójában politikai identitástudat kialakításáról van szó, melynek kötőanyagát képezhetik a „közös kulturális tradíció elemei” (Bayer, 2001). A vallási és kulturális azonoságtudat ellenére politikailag és gazdaságilag Európa mindig is megosztott volt, ám az Európai Unió létrejötte óta a megosztottság mibenléte megfordult. „Az európai identitás tartalma inkább egy közös politikai kultúrát jelent, amely a kulturális pluralizmus kezelésének képességével tűnik ki” (Bayer, 2001).

Fontos megjegyeznünk, hogy az európai identitást a „világtársadalmi” és a regionális identitások rendszerétől elkülönülten kell elemezni, hiszen egy egyszerre közös történelmi gyökerekből eredeztetett és politikai-gazdasági érdekek mentén mesterségesen létrehozott identitás képe nem értelmezhető a globalizációban felörlődő csoport-hovatartozás vagy a regionálisan meghatározó közösségérzet koordináta-rendszerében. A globális identitásnál területileg sokkal lehatároltabb és specifikusabb tudatról beszélhetünk, mely a nemzeti szinttel szorosan összefügg és komplex intézményrendszerrel rendelkező szervezethez kapcsolódva azonosítható.

Ezt támasztja alá a Koller által többszintű identitás-hálóként megfogalmazott elmélet, melynek alapja, hogy „a nemzeti identitástudat ideáltipikus modelljéhez képest, [...] a közösség alanyai többes közösségi tagsággal rendelkező uniós és nemzeti állampolgárok” (Koller, 2003:5); vagyis az európaiságunk nem egy-két identitásra korlátozódik, hanem több, időben és térben változtatható részre, melyek hozzáigazíthatóak aktuális helyzetünkhöz. Ugyanakkor ahhoz, hogy ezek az identitások kialakulhassanak, erősebben kell kötődniük egy-egy kultúrához, nemzethez. Lehetünk-e európaiságunk tekintetében identitásváltók? Értelmezésünkben az egyén a nemzeti identitásváltás során identitásait „összegyűjti” és európaizálja, vagyis Koller-féle dinamikus identitás-hálót épít ki. Hol van a határ az identitások kiépülése és váltása között? Létrejöhet-e egy új egyéni identitásrész, ha egy szemesztert egyetemista hallgatóként külföldön tölt valaki, vagy az ott szerzett élmények és barátságok során csak kötődés alakul ki? Mikortól beszélhetünk európai kulturális identitásról? Ha egyszerre a születési országunktól eltérő országban a társadalom tagjaként élünk, a helyi szokásokat követjük és alkalmazkodunk hozzájuk; miközben továbbra is ápoljuk az enkulturációs közegben elsajátított hagyományokat? Vagy lényeges ismernünk az európai eszméket, történelmet, múltbéli és kortárs művészeti termékeket ahhoz, hogy európaiak lehessünk? Lehetünk-e hétköznapi európaiak vagy az elitizmus kisajátítja magának az európaiságot? Mindenképpen fontos szempont, hogy az egyén európaiság-érzete csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza. Mindennek fényében az európai kulturális identitás kialakításához nem elég a területi asszimiláció, hanem széleskörű európai tájékozottságra van szükség, hogy kulturális vonatkozásban is megeremtlődjön az európaiság-érzet. Mi visz tehát közelebb az európai kulturális identitáshoz?

A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS SAJÁTÓSSÁGAI

Szociálpszichológiai szempontból elhanyagolhatatlan kérdés, milyen közösséghez tartozónak tekintjük magunkat, hiszen „az azonosságtudat ver hidat az egyéni élettörténet és a társadalomban betöltött szerep között” (Bayer, 2001). A diszciplína az európai szintérre kiterjesztett nagyobb ösztársadalmi csoporttal való azonosulást, a társadalmi együttéléshez kötődő értékeket és az olyan identitásformáló eszközöket vizsgálja, mint a közös nyelv.

Úgy gondoljuk – sokakhoz hasonlóan –, minél több nyelvet beszél valaki és minél több országban ismeri ki magát a kontinensen, annál európaibb lesz; vagyis véleményünk szerint nem az adott nemzethez kötődő identitás fog kialakulni az egyénben, hanem kulturális vonatkozásokkal bíró európaiság-érzet. Noam Chomsky szerint „több nyelv ismerete gazdagítja a belső képességeinket”, így a IV. Károly, utolsó magyar királynak tulajdonított közismert mondást idézve: „ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz”. Az anyanyelvünkől eltérő nyelvek ismerete nemcsak új szavakat és esetleges utazásokat, gasztronómiai újdonságokat jelent, hanem egy korábban számunkra ismeretlen társadalmi, gazdasági, politikai kultúra és struktúra részletekbe menő felfedezését is magával vonzza. Minél szélesebb körben ismerjük a világ más tájainak nyelvi és kulturális közegét, mások felé annál nyitottabbá és az új iránt annál befogadóbbá válunk.

Adott tehát a kérdés: közös nyelv nélkül, mely minden uniós tagállam minden állampolgára által ismert és rendszeresen használt, kialakulhat-e kulturális identitás? Megérthetjük-e az európai nemzetek gazdasági és (kül)politikai álláspontjait, ha nem értjük gondolkodásmódjukat, melyet kizárólag az általuk beszélt nyelven keresztül, ezáltal kultúr- és társadalomtörténetük valamilyen mélységű ismeretének tudatában értelmezhetünk? Milan Kundera, világszinten elismert cseh író szerint „egy nép vagy egy civilizáció öntudata a szellemi alkotások azon összességében tükröződik, amit hagyományosan »kultúra« néven emlegetünk”, mely „halálos veszély” esetén megelégnül és olyan értéké válik, mely „köré odagyűlik a nép egésze” (Kundera, 2022). Ezáltal a kultúra olyan mozgatórugója egy társadalomnak, mely képes összetartani a nemzetet és identitást állítani számára – kiváltképp a kisállamok esetében. A nyelvismeret pedig egy eszköz, mellyel az egyén képes kitekinteni egy másfajta kulturális minőségre és elhelyezni saját társadalmi szokáskörét egy nagy egész részeként.

Mindennek fényében a csoportviselkedés perspektívájából elemezhető az Európához fűződő viszony is – Tajfel és Turner alapján –, mely a társadalmi identitást a tagsághoz fűzött értekeken és érzelmeken keresztül definiálja (Turner, 1984). Ugyanakkor a szociálpszichológia által vizsgált csoportoknál a nemzet számottevően nagyobb, és bár tagjai egymást közvetlenül nem ismerik, de az enkulturáció során elsajátított közös nemzeti valóság összeköti őket. Az így létrejövő „mi” identifikáció Schöpflin szerint közösségi identitássá alakul és a kulturális reprodukció során – mely egyszerre befogadó és kirekesztő – létrejön a közösség kötött jelentésrendszere (Schöpflin, 2004). Ezek az identitások személy- és helyzetfüggőek, így az európai szintet vizsgálva megkerülhetetlen a többi kötődés figyelembevétele, így az egyén hovatartozásérzetének rangsora. Ez természetesen személytől függően változik, vagyis lehet hierarchizált (regionális-nemzeti (pl. magyar)-európai szintek vagy fordítva), valamint ahogyan Koller is bizonyítja, lehet mellérendelt (európai és magyar vagyok, melynek sorrendje az adott helyzetemtől függ).

Európa és az Európai Unió jelentéseinek megközelítése kapcsán az egyén helyzete kiemelt fontosságú: a közvélemény kapcsolata a vizsgált identitással kevésbé érdek, inkább értékalapú; ezzel szemben a (politikai, gazdasági és kulturális) elit kötődése, a személyes érintettség révén, jóval érdekorientáltabb. Thomas Risse alapján „amilyen az ember nemzetéhez való viszonya, olyan az Európához való viszonya is”, minek fényében a nemzeti identitások „európaizációja” ment végbe és másodlagos identitásként megjelenik a többség hétköznapi életében is. Annak hatására, hogy az EU tagság előnyeit és hátrányait sokszor a saját bőrünkön

érezzük, az európai identitás lehet zárt (magát európainak valló, de más kultúrából érkezővel szemben kirekesztő) és nyitott (modern értékeket képviselő, kozmopolita, elitista jelleg) (Risse, 2010:63-86). Az eltérő befogadókészség törésvonalakhoz vezethet, hatva a tagállamok bilaterális kapcsolataira.

Ezáltal, ahogyan már fentebb kifejtettük, az európai identitást a nemzeti azonosságtudathoz kapcsolódóan kell elemezni. Kérdőíves kutatásban, szociálpszichológiai szempontból számos szakértő vizsgálta a kérdéskört; a tudományág egyik legnevesebb hazai képviselője, Csepeli György szerint „egy olyan [tudat kialakítására] lenne szükség, amely az Európai Unió területén élő emberek számára az „európai” kategória jegyében lehetővé tenné az azonosulást, megtartva az egyes nemzeti és etnikai kategóriák szerepét az identitás alakításában” (Csepeli, 1997). Csepeli és Örkény Antal 2017-ben átfogó közös kutatásban elemezték az Európához való viszonyt. A tanulmány rávilágít, hogy az európai társadalmakon belül „a nemzeti identitás mindenütt erős érzelmi kötőanyag” (Csepeli és Örkény, 2017). Farkas Zoltán az értékek meghatározása során kiemeli, ha „két népcsoport körében ugyanazok az értékek jellemzők, de a nyelvük különböző, nem beszélhetünk a két népcsoport kulturális értékeiről” (Farkas, 2008), vagyis az európai térre vetítve nem teljesül a kulturális értékek fennállásához szükséges minden feltétel. A fentiek értelmében tehát az európai sokszínűség alapja pont a nyelvi különbség, melyhez szükség van egy, a népcsoportok közötti közvetítő nyelvre. Ezáltal a közvetítő nyelv hiánya az Európai Unió multietnikus állammá való átalakulásának legnagyobb gyakorlati akadálya.

A korábban feltett kérdésünkhöz visszanyúlva, kialakítható-e a közös európai kulturális identitás közös nyelv nélkül? Véleményünk szerint igen, melyet az uniós törekvésekre alapozunk: az Európai Tanács 2018-as nyelvtanításra irányuló ajánlása tartalmazza „*Az európai identitás megerősítése az oktatás és a kultúra révén*” című közleményt, mely olyan Európát mutat be, „ahol jóval elterjedtebb, hogy az anyanyelvén túl mindenki két másik nyelvet ismer” és elfogadott, hogy tanulás vagy munkavállalás céljából bárki egy másik tagállamba költözhet. A Tanács elképzelése szerint a nyitott és magas színvonalú oktatás által az emberek erős európai identitástudattal rendelkeznek, és tisztában vannak Európa kulturális örökségével és sokféleségével (Európai Bizottság, 2018). Ennek fényében az EU 24 hivatalos nyelvének minél szélesebb körű ismerete erősítheti az európai tudatot, elősegítheti a társadalmak közötti kommunikációt és támogathatja a mobilitással kialakuló többszörös területi kötődést is.

Elemzésünkben Csepeli és Örkény az európai kontinenst hat térségre osztották fel, minek alapján az Európához való kötődést vizsgálva megállapították, hogy Közép-Európában és az Ibériai-félszigeten az európai kötődés az átlaghoz képest erősebb, ám a spontán érzelmi azonosulás minden térségben gyenge (Csepeli és Örkény, 2017). Ez alátámasztja azt az elképzelést, miszerint az európai identitást az intézményi struktúrán túlmenően, a kulturális értékek mentén kell kialakítani, hiszen a törekvések csekély száma vagy megvalósításuk nehézsége, valamint a külső kulturális hatások következményei miatt nem tud megerősödni.

A politikatudomány számára a kultúra mint híd jelenhet meg az európai társadalmak politikai egységesítésének folyamatában, a szociálpszichológia szempontjából ugyanilyen „kötőanyagot” jelenthet a tipizáció, melynek segítségével a nemzet(ek) tagjai felismerhetik a nemzetükre, Európára lényegileg jellemzőnek tartott tulajdonságokat és ezzel azonosulva létrehozva a közös attitűdöket. Ezeket elemezve „szociológiai pillanatfelvételné láthatjuk az adott nemzeti populáció nemzetfelfogásának és identitásának állását” (Csepeli 1997).

ÉRTÉKEK

Mivel két diszciplínát veszünk görcső alá, így egyértelmű az alapvető megközelítésekben való eltérés. Ugyanakkor vizsgálati metszetkén mindkét tudományágban kiemelt szerepet játszik a közös értékrend: azonban a politikatudomány számára ez államszervezeti szempontból a demokratikus rendbe vetett egyöntetű bizalmat jelenti; addig a szociálpszichológia a társadalmi szerveződés fontosságát hangsúlyozza, melynek alapját a közös nyelv, a tradíciók és az értékalapú gondolkodás jelentik. Míg a politikatudomány a Koller-féle „identitás-háló” kimondja, hogy az identitások folyton alakulnak és az egyén dönti el, adott helyzetben melyiket erősíti fel; addig ezeket az összetett identitásokat – helyi, regionális, nemzeti, európai – szociálpszichológiai szempontból nagyban befolyásolja és meghatározza a változó élethelyzet. Ezáltal a két megközelítés csak együttesen értelmezhető, hiszen az aktuális körülményeket figyelembe véve határozhatjuk meg az éppen elsődleges identitásunkat.

Ahogy már fentebb láthattuk, a diszciplínák mindegyike nagy hangsúlyt fektet az értékalapú közös valóságra, de eltér abban, hogy milyen értékekről van szó. A kulturális pluralizmus a politikatudomány számára a politikai kultúra sokszínűségét, míg a szociálpszichológia számára az európai „csoport” tradícióit és nemzeti kulturális hagyományait jelenti. Fontos szempont a két megközelítés összevetésekor az is, hogy politikai oldalról az európai identitás egyesek szerint megvalósíthatatlan utópia, hiszen nem rendelkezik „néppel” (Dér, 2005). Ezzel szemben a szociálpszichológia kimondja: van nép és a nemzettudat bizonyos elemeinek Európára való kiterjesztésével európai tudat születhet belőle. Mindez összefügg tanulmányunk fő kérdésével: Európa egysége nyugodhat-e csupán a tagállamok gazdasági és politikai érdekközösségén, vagy képes megteremteni az ezen túlnyúló értékközösséget, a kulturális (ön)tudatot is?

Ugyan a politikatudomány az intézményrendszerek tevékenysége és a gazdasági mutatók mentén meghatározhat európai értékeket, milyen értékeket jelent ez a kultúra és a szociálpszichológia terén? Az értékteremtés kétélű fegyver: a szabályok mentén kialakított intézményi struktúrával és gazdasági sikerekkel a közvélemény nem tud azonosulni; viszont a már meglévő és felerősített értékek mentén képes az európai identifikáció elindulni. Ezzel szemben, ha a globális trendek mentén történik a kultúrafogyasztás, nem állnak fenn az identitás-teremtés követelményei. A különböző kultúrák megismerése és az azokhoz való alkalmazkodás már szemléletformáló erő lehet, melynek hatásait beépíthetjük egyéni és közösségi identitáskészletünkbe. Azonban ez a fajta azonosságtudat, az európai gondolkodás csak egy szűk, elit réteg számára adatik meg. Vajon hasznos-e az Európai Unió számára az „európai elit” fenntartása vagy „feláldozható-e” a globális trendekhez való alkalmazkodás oltárán? Utóbbi esetben európai identitás csakis gazdasági és politikai értelemben lenne jelen, ezáltal a szociálpszichológiai szempontból vett kulturális értékek elvesztenék jelentőségüket.

A politikatudományon és a szociálpszichológián belül is számos eltérő megközelítés létezik, ezek összevetése egy újabb tanulmányt igényelne, hiszen forrásirodalma hatalmas, az objektivitás megtartása kifejezetten nehéz. Grünhut Zoltán szerint, aki Habermashoz nyúl vissza a kérdés vizsgálata során, a politikai szféra minden mást – gazdaságot, kultúrát, médiát, oktatást stb. – maga alá rendel (Grünhut, 2020); ehhez azonban szükséges a szubjektív gondolkodásmódok és értékek azonosítása. Mindkét diszciplínában megjelenik a „kozropolita” és a nacionalista, „nemzeti” perspektíva. Az egyénenként eltérő én- és társadalomfókuszú értékek a

szubjektivitások különböző azonosulásait teszik lehetővé, így mindenki saját Európa-felfogással rendelkezik. Az európai identitás szempontjából tehát az értékpreferenciák tagállami megoszlása objektív képet ad az európaiság értékkészletéről.

Tanulmányunk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy miket tartalmaz ez az értékkészlet? Az öreg kontinens kirajzolódó politikai, gazdasági és pénzügyi unió alapértékkészletét az érdekek alkotják, míg a kulturális unió létrejöttéhez sokkal inkább társadalmi fókuszra és közös, tipizálható értékrendszerre lenne szükség. Ahogyan a szociálpszichológia a tipizáció szerepét hangsúlyozza, úgy fedezhető fel az értékek hiánya a transznacionális rendszerben. Ennek fényében felmerül a kérdés: hogyan tipizálható az európaiság? Mik azok az értékek és érdekek, melyekre az európaiságot alapozhatjuk? Léteznek-e közösnek vallott értékek?

AZ EURÓPAISÁG ÉRTÉKKÉSZLETÉNEK ALAPJAI

Az értékek „kiszámíthatóságot visznek a társadalmi együttélés borulékonyaságra hajlamos rendjébe” (Csepeli, 2022:42), irányt mutatnak, értelemmel töltik meg az emberi lét terét, ám nem rendelkeznek empirikusan bizonyítható alapokkal (Csepeli, 2022:41). Az egyéni értékkészlet az univerzálisan elfogadott alapértékek mentén épül fel (önállóság, ösztönzés, hedonizmus, elismerés, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat, univerzalizmus), ugyanakkor szubjektív hierarchiájuk személyenként változik (Schwartz alapján Grünhut, 2020:59-63). Az elfogadott és vallott értékek mentén egyes társadalmak tipizálhatóak – vagyis leegyszerűsíthetők bizonyos attitűdök mentén –, ugyanakkor eme szerkesztett valóságok más társadalmakkal való találkozáskor konfliktusokat szülhetnek.

Európát a történeti vallások hozták létre, melyek kapcsolódási pontjaiból származnak az európai társadalmak, az emberi jogi normák, az alapvető értékek. Mindezáltal Európa mint kontinens és az Európai Unió mint strukturális egység alapja a kereszténység értékrendje. A vallás a legerősebb hitrendszer, melynek mentén az értékekből társadalmilag elfogadott szabályrendszer jöhet létre. A politikai egységre az eltérő kulturális gyökerek és társadalomfejlődés miatt egészen napjainkig nem sikerült sort keríteni – bár ma sem jelenthetjük ki, hogy ez megvalósult. Az Európai Unió elsődleges örökségének tekinthető kereszténység ugyanakkor a zsidóság és az iszlám jelenléte miatt egyre jobban háttérbe szorul. Ahogyan az Európai Unió szlogenje is mondja „Egység a sokszínűségben!”, ehhez azonban olyan új értéket kell teremteni, mely az egymás kultúrája, vallása és véleménye iránti elfogadásra épül – különösen akkor, ha ezek az álláspontok merőben eltérnek egymástól. „Az értékek a szabadság eszközei” (Csepeli, 2022:43) és az európai történelemre pillantva megállapítható, hogy a – vallási, társadalmi, egyéni – szabadság mindig is szorosan összefüggött azzal a jelentéscsokorral, amit „Európának” és európai értékeknek nevezünk. Ám a szabadság más megközelítéssel rendelkezik nyugaton, ahol a korán kialakult nemzetállamok az egyéni szabadságot építhették, és keleten, ahol a nemzetek határai folyamatos fenyegetettség alatt álltak, így a szabadság közösségi szempontból jelent meg. Ezt elősegítve az Európai Unió Alapjogi Chartája (2012) és a Lisszaboni Szerződés (2007) 2. cikke rögzítették jogszabályban az EU értékeit: emberi méltóság, szabadsághoz való jog, demokrácia, egyenlőség, jogállamiság, emberi jogok.

Az értékeket – ahogyan fentebb is kifejtettük – nehéz egyértelműen meghatározni, viszont jelentéstartalmuk szokásokkal, példákkal és szimbólumokkal kifejezhető. Az egyéntől „legmesszebb” a rítusok állnak, melyek elsődlegesen a közösség számára meghatározóak; utána

következnek a példák – pl. mártírok, akik valamilyen tettel példát statuálnak –; majd a szimbólumok, melyek az azonosságtudatot erősítik a kollektív emlékezetre ható jelképekkel (Csepeli, 2022:58). Az európai szintén – a nemzeti identitás érzelmi jelentéshordozóihoz hasonlóan – a zászló, a címer és a (szöveg nélküli) himnusz jeleníti meg az európai egységet. Mindemellett jelképhordozó és identitásformáló erővel rendelkezik az euró is, mely a gazdasági közösséget szimbolizálja. Az uniós szimbólumrendszernek interdiszciplináris értéke van.

AZ EURÓPAISÁG ÉRTÉKKÉSZLETÉT VIZSGÁLÓ KUTATÁSOK

Katics Eszter 2021-ben végzett kutatása szerint az európai identitás létrejöttét elősegítheti a polgári státusz, mely összeköti az embereket a politikai közösséggel (Katics, 2021). Azonban „minél büszkébb valaki a nemzetére, annál nagyobb kihívásnak tekinti az EU-t” (Bayer, 2001), így a kétféle kötődés kizárhatja egymást. Ezzel szemben Ruiz Jiménez elemzése alapján a nemzethez való kötődésben erősebb a kulturális jelleg, míg Európához inkább a racionális megfontolás és az érdekek mentén kapcsolódnak az emberek – ezt erősíti Edgar Bellow véleménye is, kinek alapján létezik egy európai identitás, mely a politikai kultúrához, a közös örökséghez és a közös hagyományokhoz kapcsolódó kulturális változóktól függ (Bellow, 2010).

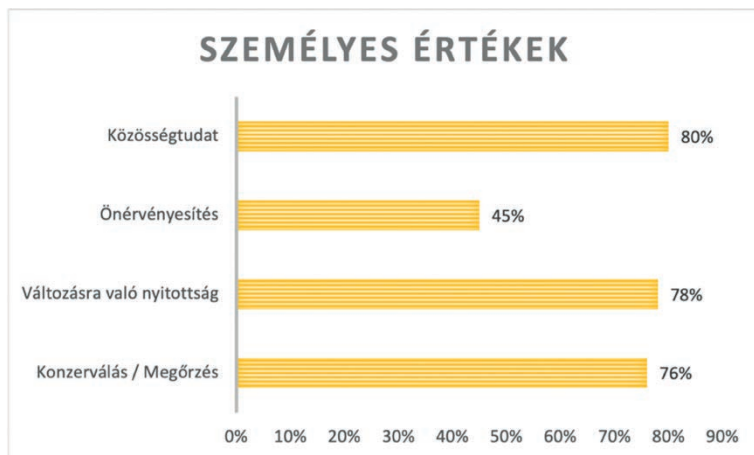
Látható, hogy a szakirodalom számos szerzője kiemeli: az európai társadalmi dimenzióban nem különíthető el egymástól az intézményesített politikai együttműködés és a kulturális egység. Az Európai Unió „egy új történeti realitás, kemény gazdasági és politikai érdekek által összetartott, jogilag is intézményesült világ” (Bayer, 2001), ám a nemzeti érdekek érvényesítésének szempontjából elválaszthatjuk egymástól a politikai és kulturális identitásformát. Az európai egységet nem alapozhatjuk a kulturális örökségekre, ugyanakkor visszanyúlhatunk ezen értékekhez, hogy hidat képezzünk az európai államok érdekei és értékei között.

Mind politikatudományi, mind szociálpszichológiai szempontból az empirikus kutatások alapján szolgálhatnak az Eurobarometer közvéleménykutatásai, melyet az Európai Bizottság megbízásából 1974 óta végeznek a tagállamok, illetve a tagállam jelöltek lakosságának körében. A kérdőívek lekérdezése országonként körülbelül ezer fő személyes megkeresése útján történik, minden alkalommal új mintákon. Az évente kétszer lezajló Standard Eurobarometerben a közvéleményt az EU-val, annak intézményeivel, aktuális kihívásaival és uniós politikákkal kapcsolatban kérdezik.

A 2000-es években az Eurobarometer kutatásokban többször is megjelent a(z európai) kulturális identitásra vonatkozó kérdés, ám csak 2021-ben született meg az első olyan különálló jelentés, mely az uniós tagállamok lakosságának értékorientáltságát és identitás meghatározásait kutatta. A közvéleménykutatás 2020 októbere és novembere között zajlott, három nagyobb kategóriában: az európai állampolgárok egyéni értékei, identitásuk és az európai uniós értékekhez való viszonyuk kapcsán kellett egy egytől hatig terjedő skálán válaszolniuk, melyet három megközelítésben vizsgáltak. A kutatók arra voltak kíváncsiak, „mik is pontosan ezek az értékek? Milyen mértékben osztják ezeket az uniós polgárok? Hogyan különböznek az egyes uniós tagállamokban? Hogyan kapcsolódnak ehhez az azonosításhoz?” (Európai Unió, 2021).

Az egyének értékek fontosságáról alkotott véleményeire kérdeztek rá, melynek eredményeképpen megállapították, hogy az európai társadalmak két fő tengelyen keresztül strukturálhatóak: *a „megőrzési” értékek vs. a változásra való nyitottság és az önérvényesítő értékek vs. az önátadás / közösségtudat.*

Általánosságban az önérvényesítés mint személyes érték, alig 45%-ot ért el, míg a másik három meghatározott érték a vizsgált 27 tagállamban átlagosan 70% felett szerepelt. (1. ábra)

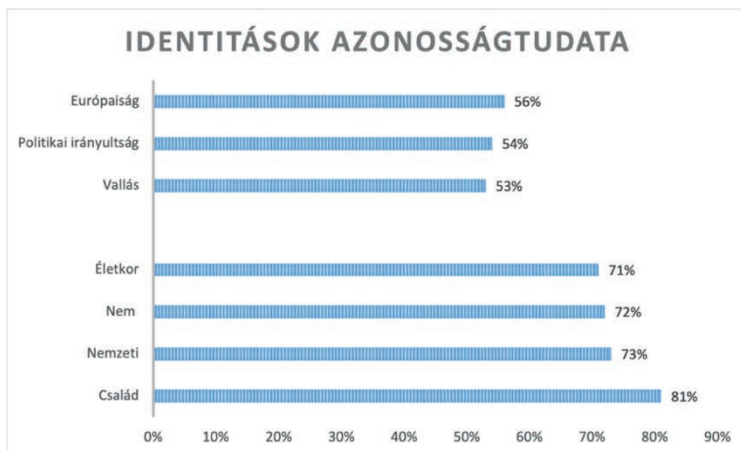

1. ábra: Saját szerkesztés,

Forrás: EB 508

A második szakasz az uniós polgárok identitását elemzi. Az értékek és az identitások szorosan összekapcsolódnak, hiszen „alapvető értékeink alapján választjuk ki, hogy kivel és mivel azonosulunk”, ugyanakkor ezen értékeket környezetünk nagyban befolyásolja.

Az európaiak leginkább a családjukkal, és kisebb mértékben a nemzetiségükkel, a nemükkel, valamint az életkorukkal / életszakaszukkal azonosulnak. A vallás fentebb taglalt szerepvesztését támasztja alá a tanulmány, általánosságban a vallás a legkevésbé fontos – a válaszadók 36%-a szerint 'fontos', 36%-a szerint 'nem fontos' és 28% nyilatkozta, hogy számára 'egyiksem' (EB 508, 2021) –, ezt követi a politikai irányultság és az európai lét. (2. ábra)

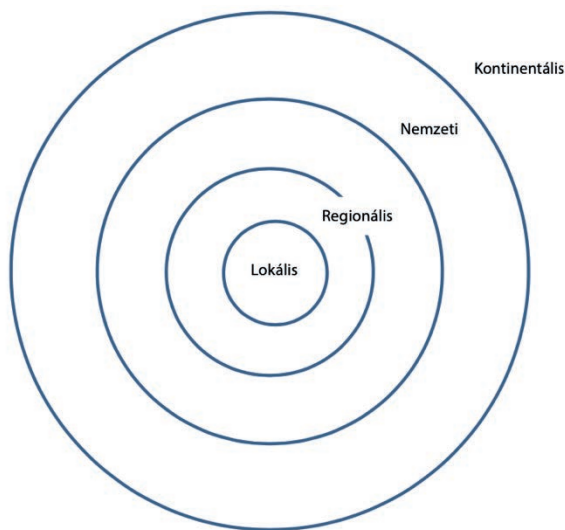
2. ábra: Saját szerkesztés,

Adatok forrása: EB 508

A harmadik rész az úgynevezett „uniós értékekkel” kapcsolatos attitűdökkel foglalkozik egy elemző index segítségével, azt vizsgálva, hogy az EU alapértékeit az uniós polgárok széles körben osztják-e (vagy sem), és melyek azok a tényezők, melyek ehhez hozzájárulnak.

A legtöbben a független igazságszolgáltatás, a törvény előtti egyenlőség és a tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a lelkiismereti szabadság értékeit tekintik elfogadottnak. Ezzel szemben a legtöbbet vitatott értékek közé tartozik a halálbüntetés kérdése, illetve a menekültüggyel összefüggő menedékjog. Érdekes összefüggés, hogy a legtöbbször által támogatott három európai érték nagyobb visszhangot kap a magukat baloldalinak vallók körében. Ezen értékek azonban az én / mi megközelítésre, az egyéni és közösségi politikai-gazdasági jogokra és lehetőségekre fókuszálnak. A tanulmányban nem jelent meg a kulturális örökség, mint érték és jelképrendszer, ezáltal nem kaptunk képet arról, hogy az EU tagállamainak lakosai mit és mit nem tekintenek európai kulturális értéknek.

Az EB 508-at megelőzően, Csepeli és Örkény 2017-ben készült kutatása is ezeket az eredményeket támasztotta alá. A kutatásban megállapították, hogy az európai ember számára legfontosabb érték és identitásformáló eszköz a család, ezt követi a foglalkozás és a nemi szerep. A szerzők kiemelik, „a spontán azonosulásból adódó közelségérzetnek nem a nemzet az egyetlen platformja. A legközvetlenebb kör, melyen belül az ember biztonságban érzi magát, melyet ismerősnek tart, a szomszédság, a környék, ahol felnőtt vagy ahol éppen él. Ezt követi a környéknél tágabb, de a nemzetenél szűkebb kör, a táj vagy a régió. Utána következik a nemzet. Az azonosulás legtágabb térbeli köre a kontinens” (Csepeli és Örkény, 2017:38). (3. ábra)

3. ábra: Az identitás szintjei
Forrás: Csepeli és Örkény, 2017.

A szakértők által meghatározott identitásszinteket azonban ki kell egészítenünk a globális azonosulás mértékével is: vagyis hangsúlyoznunk kell a globális tér egyre erősödő szerepét, mely a tömegkommunikáció, kimondottan a közösségi média által jelent kihívást a nemzeti és

kontinentális kötődés megtartására. A globális térben bármilyen kulturális változó percek alatt hat a befogadókra, a tömegkommunikációnak pedig – Chomsky, 1997 alapján – egyértelmű célja, hogy az egyének identitására hasson és befolyásolja, manipulálja az eltérő értékrendszerüket.

A hovatarozás érzet vizsgálata során Csepeli és Örkény a nemzeti kategorizációt (kizáró vagy nyílt) elemezve elkülönítettek a nemzeti büszkeségre okot adó témák alapján két fontos csoportot. Az elsőbe a modernitás értékeit – empirikusan igazolható tények – előtérbe helyező társadalmak (élvonalban Németországgal, Norvégiával és Svájjal), míg a másodikba a társadalmi összehasonlítás modelljét – tudományos és kulturális témák – alkalmazó csoport (poszt-szovjet térség) tartozik (Csepeli és Örkény, 2017). Európában a nemzeti büszkeséget jórészt az utóbbi témák uralják, ugyanakkor a modernitás értékeit eltérően ítélik meg keleten és nyugaton, ahol a regionális különbségek mellett országhelyzetekről is beszélhetünk. Amíg a kontinens államai között alapvető eltérések mutatkoznak az értékek prioritizálásában, addig európai szinten nem lehet megállapodni egy értékkezőségben.

Ezt támasztja alá a legfrissebb, 2023 őszén készített sztetenderd Eurobarometer 100 felmérés is, mely az Európai Unióhoz való viszonyt mérte, különös tekintettel az európai állampolgárságra és a társadalmi azonosulásra: vajon mennyire érzik magukat az európaiak európainak? Mivel azonosítják az EU-t az állampolgárok? A felmérés eredményeiből jól látszik, a megkérdezettek közel 60%-a érzi közel magát az Európai Unióhoz, míg közel 65%-uk kötődik Európához. A válaszadók kétharmada mindkét esetben úgy nyilatkozott, kötődik Európához és a kontinent gazdasági és politikai szempontból összefogó intézményesített rendszerhez. Mindazok, akik így nyilatkoztak, a fiatalság (15-24 évesek, egyetemisták, diákok) és az olyan munkavállalók köréből kerültek ki, akik anyagi szempontból nem küzdenek a megélhetéssel (Európai Unió, 2024a). Mindez jól szemlélteti, Európában a politikai-gazdasági nacionalizmus (vagyis a nemzeti érdekek mentén történő döntéshozatal) jelentősebb, mint a kulturális térben tapasztalható etnikai elkülönülés. Csepeli és Örkény kutatása során azonban kirajzolódott, hogy az EU alapító országaiban és Skandináviában a nemzeti érdekek előtérbe helyezése a legkevésbé támogatott, míg Közép- és Kelet-Európában – talán a már fentebb említett szabadság-megközelítés miatt is – sokkal fontosabb, mint a közös értékekhez való alkalmazkodás (Csepeli és Örkény, 2017:54). Az európai kulturális identitás szempontjából mindez azt jelenti, hogy a politikai-gazdasági egység további mélyítése fontos lépésofok az európaiság-érezet kiépítése során. Ebben jelentős szerepet játszik az Európai Unió mint átlátható, érthető és a közvélemény számára is könnyen megközelíthető rendszerként való megjelenítése.

ÖSSZEGZÉS

Az európai identitást komplexitásában az évtizedek folyamán számos kutató elemezte, ám a kérdéskör mindig leszűkítve, egy-egy nézőpont ismertetésével jelent meg. Martonyi János az alkotmányos és a kulturális identitás erősítését pártfogolta, mely elengedhetetlen az Európai Unió intézményi struktúrájának legitimálásához és az európai polgárok azonoságtudatának létrehozásához. A dolgozatban ugyanezt az erősen közép-európai nézőpontot képviseljük, minek mentén a politikatudományi és szociálpszichológiai megközelítések összehasonlítása értelmet nyer. Ahogy a fenti elemzésből kiderül, a politikatudományi megközelítés egyértelműen a politikai identitás erősítését támogatja a kulturálissal szemben, mindezt az egyének Európai Unióhoz

való kapcsolatához mérve: az egységes kötődés csakis a demokratikus intézményekbe vetett bizalomból alakulhat ki. A tudományág emellett a kulturális aspektus erősen tradicionalista volta ellen érvel, annak elemeit csak kötőanyagként, így az értékek és az érdekek közötti hídként felhasználva a politikai identitás kialakításában. Az egyén európaiság-érzete azonban csak annyira tud fejlődni, amennyire az adott környezet európaiságtudata erős, amennyire az adott társadalom enkulturációs gyakorlata az európaiságot tartalmazza.

Ahogy Kundera is megfogalmazta, a kultúrán keresztül formált nemzettudat képes erős társadalmakat létrehozni, melyek a közösségi értékekre támaszkodnak. Ezáltal az enkulturációt hangsúlyozva a szociálpszichológiai megközelítés bebizonyította, hogy a „mi” identifikáció a kötött jelentérendszeren alapul, így a nemzeti / európai szimbólumok és örökségek a kötődés legfontosabb elemei. Az európai polgárság Európához való viszonya egyértelműen értékalapú, az Európai Unió érdekalapon felépülő struktúrájával szemben. Az európai identitást vizsgáló elméleti kutatómunkánk során arra a következtetésre jutottunk, hogy az európai identitás kialakítása nem lehet sikeres – mivel a közös gyökerek, értékek hiányoznak – míg nem hozzunk létre egy közös öntudatot a kulturális értékek mentén. A jelenlegi identitás még mindig csak politikai, melyet gazdasági szálak fűznek minél erősebbé – ilyen alapokra azonban lehetetlen „tudatot” építeni, hiszen csak érdek-, és nem értékközösséget teremtenek.

Európai kulturális értékkészlet a nagy tömegek számára, ahogyan évszázadokon keresztül sem volt, sosem lesz. A klasszikus értelemben vett „műveltebb, értelmiségi elit” réteg a jövőben is csak a lakosság kis százalékát fogja kitenni, minek alapján a populáris, könnyebben érthető és kevésbé időigényes információs tájékozottság kitermeli a maga trend-értékeit meghatározó és azt rövid ideig ápoló élvonalát. Közös nyelv nélkül valóban megvalósítható valamiféle kötődés, ám a kulturális értékek egyértelmű és egységes értelmezésének hiányában meg kell állapítanunk, hogy az európai kulturális identitás organikusan kialakulni nem tud, ehhez strukturált intézményi stratégia szükséges. Ennek kapcsán újra előkerül a kérdés: vajon célja-e az Európai Uniónak a kulturális gyökereket hangoztató elitjét feláldozni a tömegkultúra oltárán vagy a politikatudomány által hangsúlyozott, globális és nemzeti identitás közé beékelődő európai identitás a közös kulturális értékek mentén progresszív módon konzerválhatja-e az európaiság magmotívumait?

IRODALOMJEGYZÉK

Alabán, F. (2016). *A kulturális identitás metamorfózisai*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. PP. 7–17. Elérhető itt: https://pf.uj.sk/documents/2016.06.29_Alaban_Belivek_Nyomdaesz.pdf ISBN 978-80-8122-177-4. Letöltve: 2023. október 13.

Bayer, J. (2001). *Európai kultúra – európai identitás*. IN: Karikó, S. (szerk.): Európaiság. Áron Kiadó, Budapest. ISBN 963 9210 14 5. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02004/02004.htm> Letöltve: 2023. október 20.

Bayer, J. (2001). *Európai kultúra – európai identitás*. IN: Karikó, S. (szerk.): Európaiság. Áron Kiadó, Budapest. ISBN 963 9210 14 5. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/02000/02004/02004.htm> Letöltve: 2023. október 20.

Bellow, E. (2010). *European Identity: Does Europe Exist?* Elérhető itt: https://www.fh-dortmund.de/medien/hochschule/i5_art2_bellow.pdf Letöltve: 2023. december 14.

- Berta, J. és Csabai K. (2018). *Szocializáció gyermek- és serdülőkorban*. PPKE BTK Jegyzetek. Akadémiai Kiadó. Elérhető itt: <https://mersz.hu/berta-csabai-szocializacio-gyermek-es-serdulokorban/> ISBN 9789634542353. Letöltve: 2023. november 2.
- Chomsky, N. (1997). *Secret, Lies and Democracy*. Odonian Press, Berkely, 1995. ISBN 9781878825070.
- Csepeli, Gy. és Örkény, A. (2017). *Nemzet és migráció*. ELTE TáTK, Budapest, 2017. ISBN 978-963-284-843-3. Elérhető itt: https://tatf.elte.hu/dstore/document/1540/Csepeli_orkeny_nemzet_es_migrac.pdf Letöltve: 2023. október 4.
- Delanty, G. (2014). *Post-national*. The European. Elérhető itt: <https://en.theeuropean.eu/gerard-delanty/8002-the-europeization-of-national-identity> Letöltve: 2023. november 19.
- Dér, A. (2005). *Az európai identitás elméleti alapjai*. Politikatudományi Szemle, 14. pp. 125-150. Elérhető itt: <http://real.mtak.hu/112441/> ISSN 1216-1438. Letöltve: 2023. november 18.
- Egedy, G. (2007). Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés. In Szarka László (szerk.): *Nacionalizmus és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Évkönyv. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. pp. 70-80. Elérhető itt: <https://mek.oszk.hu/17200/17257/17257.pdf> Letöltve: 2023. november 18.
- Európai Unió (2021). *Special Eurobarometer 508 – „Values and identities of EU citizens”*. European Union. Elérhető itt: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126943> Letöltve: 2023. november 15.
- Európai Unió (2024a). *Standard Eurobarometer 100. European citizenship*. European Union. Elérhető itt: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3053> Letöltve: 2024. március 2.
- Farkas, Z. (2007). *Az egyéni és a kulturális érték fogalma és típusai*. Jel-Kép. pp. 67-85. Elérhető itt: https://www.researchgate.net/publication/316860756_Az_egyeni_es_a_kulturalis_ertek_fogalma_es_tipusai Letöltve: 2023. szeptember 18.
- Göncz, B. (2013). *Európai identitás?!*. PRO MINORITATE 1216-9927 23 tavasz. pp. 79-95. Elérhető itt: <https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1301-05-Gonc.pdf> Letöltve: 2023. október 24.
- Grünhut, Z. (2020). Az Európával való azonosulás értékalapozottsága. IN: Politikatudományi Szemle XXIX/3. pp. 51–72., Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020. Elérhető itt: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.51> Letöltve: 2023. november 26.
- Hunyady, Gy. (2022). Hunyady, G. (2022). *A szociálpszichológia és határterületei a szociálpszichológia 30 éve*. Magyar Pszichológiai Szemle, 76(3-4), pp.695–705. Elérhető itt: [doi:https://doi.org/10.1556/0016.2021.00052](https://doi.org/10.1556/0016.2021.00052)
- Katics, E. (2021). Az európai identitás kérdése az európai fiatalok körében. Acta Sociologica – Pécsi Szociológiai Szemle, 7(1). Elérhető itt: [doi:https://doi.org/10.15170/as.2021.7.1.3](https://doi.org/10.15170/as.2021.7.1.3). Letöltve: 2023. december 3.
- Koller, B. (2003). *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje*. Az európai uniós állampolgárok azonosságtudatának vizsgálata alapján. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2003. Elérhető itt: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/120/1/koller_boglarka.pdf Letöltve: 2023. október 11.

Oltra, L. C. (2021). *The Objectification of European Identity in the Treaties and in European Institutions' Declarations*. Debats. Journal on Culture, Power and Society, 6, pp. 85-100. Elérhető itt: <https://revistadebats.net/article/view/4204> Letöltve: 2024. március 11.

Palánkai, T. (2002). *Globalizáció – Civilizációk – Európa*. Magyar Tudomány, 2002/6. szám, pp. 814. Elérhető itt: <http://www.matud.iif.hu/02jun/palankai.html> Letöltve: 2023. október 11.

Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press, Ithaca – New York, 2010. Elérhető itt: <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7v8r0> Letöltve: 2023. december 11.

Schöpflin, Gy. (2003). *Egy európai kulturális identitás felé?* Magyar Lettre Internationale, 49. szám, 2003. pp. 44-46. Elérhető itt: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=3324> Letöltve: 2023. szeptember 7.

Schöpflin, Gy. (2004). Nemzet, modernitás, demokrácia. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Szöveggyűjtemény. Rejtjel, Budapest, 2004. pp. 248–258.

Turner, J.C. (1984). *Social identification and psychological group formation*. Cambridge University Press. Elérhető itt: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/social-dimension/social-identification-and-psychological-group-formation/DD3A41A4187FC86A09003CFBDCF5ED21> Letöltve: 2023. október 12.